

APROXIMACIÓN Á ONOMÁSTICA PERSOAL DE CANGAS DO MORRAZO NO SÉCULO XVIII

CARLOS CORDEIRO MOLEDO
SONIA VARELA POMBO

1. *Introducción*

Os *Libros de bautizados* das parroquias, así como os *Catastros*, constitúen elementos fundamentais para o estudo dos nomes de persoa dunha determinada zona, comarca ou lugar, e mesmo para facer comparacións entre diferentes épocas. O traballo que agora presentamos pretende ser unha aproximación á onomástica persoal da vila de Cangas do Morrazo no século XVIII a partir dos datos recollidos no *Catastro de Ensenada* durante os primeiros días de xaneiro de 1752 e publicados parcialmente en 1991 (Moreira Pumar/ Pedreira Ares/ Rodal González: 1991).

Con eles aspiramos a ofrecer informacións sobre os usos porcentuais de nomes de home e de muller, cáles son os máis empregados e se aparecen de maneira única ou combinados con outros, a probable relación da clase social con diferentes tendencias onomásticas (dous ou máis nomes, introducción de nomes exóticos, etc.), así como certifica-la influencia de certos cultos relixiosos na imposición de nomes no bautismo.

Ademais dos nomes de persoa fixémo-la nosa atención tamén nos apelidos: existencia dun ou dous, modalidades, procedementos de formación e orixe, grao de castelanización dalgúns deles, etc.

2. *Nomes de persoa*

Na parte do *Catastro* manexada aparecen anotados un total de 531 homes e só 55 mulleres. Polo tanto, as consideracións que fagamos sobre os nomes de muller, aínda que non deixen de ser interesantes, terán un carácter menos aproximativo que no caso dos homes.

2.1. *Homes*

As denominacións masculinas presentan unha enorme variedade. Os 531 homes rexistrados agrúpanse baixo 76 nomes diferentes. Os máis empregados son, por esta orde, os seguintes:

José/ Joseph: 63	Antonio: 20
Domingo: 58	Baltasar: 11
Juan: 53	Felipe: 11
Francisco: 34	Alberto: 10
Manuel: 31	Benito: 10
Pedro: 24	Luís: 10

Completan a nómina os seguintes:

Miguel: 9	Demetrio: 2
Santiago: 9	Florencio: 2
Andrés: 8	Gonzalo: 2
Bartholomé/ Bartolomé: 8	Isidro: 2
Mathías/ Matías: 8	Julian: 2
Thomás/ Tomás: 8	Nicolás: 2
Bernardo: 7	Raimundo: 2
Gregorio: 7	Salvador: 2
Carlos: 6	Alexandro: 1
Jacinto: 6	Alvaro: 1
Simón: 6	Aquilino: 1
Gerónimo: 5	Bonifacio: 1
Agustín: 4	Clemente: 1
Fernando: 4	Cosme: 1
Ignacio: 4	Damián: 1
Jacobo: 4	Dionisio: 1
Jochin/ Joaquin: 4	Eugenio: 1
Martin: 4	Eusebio: 1
Pascual: 4	Eustaquio: 1
Silvestre: 4	Gabriel: 1
Blas: 3	Leonardo: 1
Felix: 3	Lucas: 1
Lorenzo: 3	Melchor: 1
Matheo/ Mateo: 3	Patricio: 1
Pablo: 3	Phelipe: 1
Ramón: 3	Rafael: 1
Roque: 3	Rodrigo: 1
Sebastián: 3	Tirso: 1
Adrián: 2	Valentín: 1
Amaro: 2	Vicente: 1

As denominacións que presentamos como as máis usuais deberon ter unha distribución bastante homoxénea en todo o territorio galego durante o Antigo Réxime, a vulgar polos datos ofrecidos por X. Mª Lema Suárez (1991: 118 e ss.) para a parroquia de Berdoias (Vimianzo) e Hortensio Sobrado Correa (1998:66) para a área rural de Lugo e Ourense a partir dos datos do *Catastro de Ensenada*. Confrontando os datos ofrecidos por estes dous investigadores cos que estamos en disposición de ofrecer nós, podemos afirmar que os nomes máis empregados para bautiza-los nenos na Galicia do século XVIII eran maioritariamente os seguintes: Domingo, Juan, Pedro, Francisco, José, Manuel, Benito e Antonio. Algúns deles, José, descoñecido da onomástica dos séculos inmediatamente anteriores, Manuel ou Benito, comezan a predominar na antroponimia masculina neste século XVIII e manteranse en idénticas proporcións ata a actualidade.

A xeneralización dalgúns nomes está condicionada polo influxo de determinadas devocións populares, introducción de novos cultos ou potenciación doutros preexistentes, a proximidade a determinados lugares de culto (santuarios, conventos, mosteiros, etc.), así como polas recomendacións dos cregos ós seus fieis para que puxesen ós seus fillos baixo a advocación dun santo protector mediante a imposición do seu nome na pía bautismal.

A enorme abundancia de José, o máis empregado no repertorio por nós manexado, acostuma explicarse polo enorme aumento que a devoción a este santo experimentou durante o século XVIII (Pegerto Saavedra 1991:500), e a de Domingo, o segundo máis rexistrado cun total de 58 individuos así chamados, polo grande auxe que as misións dos frades dominicos experimentaron durante os séculos XVII e XVIII en Galicia.

Sen embargo, devocións locais do concello de Cangas do Morrazo como son San Andrés, San Roque ou San Cibrán, deberon ter pouca influencia na onomástica como demostra o feito de que só aparezan oito persoas co nome de Andrés, tres que se chamen Roque, e só un Ziprián (ó lado dunha soa Zipriana).

Outras denominacións masculinas que recollemos no *Catastro* teñen a súa explicación pola influencia que o santoral exercía á hora de darlles nome ós cativos. O apelativo Pascual, ó que responden catro individuos, e o seu feminino Pascua, nome dunha única muller, era normal que se lle puxese a aqueles nenos nacidos ou bautizados en Semana Santa, durante a celebración da Pascua de Resurrección de Xesucristo.

Os bautizados como Baltasar, 11 na nosa mostra, e Melchor, un só, probablemente farían o propio en datas coincidentes ou próximas á Epifanía (6 de xaneiro).

Os catro Silvestres que documentamos estarían influenciados pola celebración da súa onomástica o 31 de decembro.

Noutra orde de cousas, comparando os datos do *Catastro* cos índices de frecuencia na actualidade recollidos no *Diccionario de nomes galegos* (Ferro Ruibal et al.: 1992) observamos que nomes que hoxe son maioritarios tiñan no século XVIII unha presenza mínima: é o caso de Fernando, con só catro individuos, Miguel, nove, Ramón, tres, ou Carlos, seis.

2.1.1. Dobres nomes

No caso dos nomes compostos o máis interesante é comprobar cales son os máis empregados como primeiro e segundo así como establece-las combinacións máis socorridas de primeiro e segundo nome.

Este procedemento de asignación de dous nomes a un neno comezou a finais do século XVII como unha moda que iría avanzando co tempo ata o punto de que os compostos chegaron a ser durante algunhas décadas e nalgúns zonas máis comúns cós nomes simples (Martínez López 1998:219 e ss.). Sen embargo, polos datos que observamos na nosa mostra non parece que fose un mecanismo moi xeneralizado; de feito, dos 586 individuos inscritos no *Catastro* (homes e mulleres), só 51 teñen un nome dobre, fronte a 534 que teñen só un e ó único individuo que presenta un nome triple.

Esta tendencia onomástica foi iniciada polas clases máis influíntes e poderosas como unha especie de marca de clase e foi despois adaptada polo resto da sociedade nun intento de asimilación, polo menos aparente, a aquelas.

As posibilidades combinatorias de dous nomes para os homes son en total 19, un número superior ó das mulleres, para quen as combinacións se reducen a sete.

Nas denominacións compostas masculinas aparecen como primeiros nomes os seguintes: Andrés, Antonio, Domingo, Francisco, Ignacio, José/ Joseph, Juan, Manuel, Melchor, Roque e Tirso:

Andrés Francisco	José/ Joseph Ignacio
Antonio Marcos	José/ Joseph Joachim
Francisco Antonio	Juan Antonio
Francisco Xavier	Juan Bernardino
Domingo Antonio	Juan Ignacio
Domingo Santiago	Manuel Antonio
Ignacio Antonio	Melchor Antonio
José/ Joseph Antonio	Roque Antonio

José/ Joseph Benito
José/ Joseph Félix

Tirso Antonio

De todas estas combinacións as máis numerosas son Juan Antonio (13), José/ Joseph Ignacio (4), Manuel Antonio (4), Domingo Antonio (4), José/ Joseph Antonio (2), José/ Joseph Benito (2) e Juan Ignacio (2).

No caso de segundos nomes temos un número semellante de posibilidades pero cunha distribución moi desigual: dos 51 individuos inscritos con nome composto 28 presentan como segundo deles Antonio. O resto das denominacións presentan unhas ocorrencias máis reducidas: Ignacio aparece en só dúas ocasións e só nunha Bernardino, Diego, Félix, Francisco, Joaquín, Marcos, Santiago e Xavier.

2.1.2. *Nomes triples*

Se xa como viamos, a recorrencia a dous nomes para bautizalos parece ser unha práctica pouco común nesta zona e nesta época, a posibilidade de facelo con tres denominacións é realmente inusitada. De feito no inventario utilizado atopamos un único exemplo: Pedro Diego Cayetano de Camba.

Esta moda iniciada polas clases máis podentes viría ser un paso máis para marca-la pertenza do individuo así denominado a unha determinada clase social, algo que xa non debía ser efectivo mediante os compostos de só dous nomes, xeneralizados en tódalas clases sociais.

Aínda que na nosa pesquisa a documentación desta modalidade onomástica sexa tan exígua hai investigacións que ofrecen datos que falan dunha tendencia presente en diferentes zonas de Galicia dunha maneira máis ou menos constante pero sempre minoritaria (Martínez-López 1998 e Lema Suárez 1993).

2.2. *Mulleres*

Os nomes femininos presentan unha variedade menor da que temos no caso dos homes, feito explicable se temos en conta que constitúen só pouco máis do 9% da mostra. Con todo, obsérvanse uns comportamentos na onomástica moi semellantes ó que debeu se-lo común para o resto de Galicia.

O total de nomes documentados é de 24, dos que o máis numeroso é, con diferenza, María, co que foron bautizadas un total de 17 mulleres. Moito menos empregados foron Dominga, con 5 casos, Josepha, con 4, e Rosa e Magdalena con 3. O resto dos nomes presenta como moito dúas ocorrencias e a gran maioría só unha.

En total a nómina de apelativos femininos queda da seguinte maneira:

María: 17	Jacinta: 1
Dominga: 5	Justa: 1
Josepha: 4	Liberata: 1
Rosa: 3	Lorenza: 1
Magdalena: 3	Luísa: 1
Ana: 2	Manuela: 1
Francisca: 2	Pascua: 1
Joana: 2	Paula: 1
Thomasa/ Tomasa: 2	Phelipa: 1
Anita: 1	Sabina: 1
Benita: 1	Vicenta: 1
Gregoria: 1	Zipriana: 1

O nome de María, o máis documentado no *Catastro*, presenta unha distribución semellante á do total de Galicia, cunhas porcentaxes que rondan o 30% (Ferro Ruibal et al.: 1992:44 e Saavedra: 1991:500). Á enorme extensión deste nome, xa só, xa en combinación con calquera outro como veremos, e que só a partir do século XI deixara de ser tabú (Kremer 1988:1590), téñense apuntado diferentes explicacións: o apoxeo do culto á Virxe María iniciado no século XVII e xeneralizado no XVII propiciaría que os pais, mirándose na nai de Deus, llelo impuxesen ás súas fillas no bautismo. Hai quen ve tamén razóns de tipo eufónico no éxito desta denominación, parello ó que experimentou a forma Marina/Mariña.

Tamén ten a súa explicación o do nome Dominga, o segundo máis empregado na nosa mostra con cinco aparicións. As razóns son as mesmas que expuxemos para o caso de Domingo. Sen embargo, e ó contrario do que acontecía na forma masculina, a feminina non parece presentar unha distribución tan homoxénea no resto de Galicia por esta altura (século XVIII); nos datos ofrecidos por Sobrado Correa para o rural de Lugo e Ourense a partir do mesmo *Catastro da Ensenada* Dominga non é nin tan sequera dos máis usuais, mentres que nas táboas que presenta Martínez López da evolución onomástica da parroquia de Cordeiro Dominga aparece sempre cunha presenza moi destacada como un dos nomes femininos máis empregados, polo menos ata a primeira metade do século XVIII.

Polo contrario, chama a atención que nomes tan comúns na época como Isabel, que aparece como “novo nome” a partir do século XVIII (Sobrado Correa 1998: 69), ou Catarina/ Catalina, moi habitual a partir de finais do XVI (Sobrado Correa 1998:69), non aparezan no listado que nós manexamos.

2.2.1. Dobres nomes

Para as mulleres, este procedemento de denominación persoal é menos empregado do que viamos para os homes. Só oito mulleres aparecen inscritas cun nome dobre e as posibilidades combinatorias redúcense a sete fronte ás 19 que presentaban os homes:

Ana Fabián: 1	María del Pilar: 1
María Andrea: 1	María Francisca: 1
María Antonia: 2	María Ignacia: 1
María Bernarda: 1	

Como se pode observar, o nome preferido como primeiro nome é aquel que tamén é o maioritario para as denominacións únicas: María. Ana, nome pouco empregado como nome simple, é o escollido para a outra posibilidade que recolleamos de denominación composta: Ana Fabián. Con todo, é tamén probable que o que aquí apuntamos como segundo nome sexa un apelido.

Como segundo elemento dos dobres nomes femininos temos menos posibilidades cás que presentaban os individuos homes, en total sete: Antonia, en dúas ocasións, e Andrea, Bernarda, del Pilar, Francisca, Ignacia e este suposto Fabián, todas estas documentadas unha única vez.

2.3. Nomes “exóticos” ou pouco habituais

No amplo elenco de nomes que rexistramos no *Catastro* hai algúns que, polo seu carácter de inéditos ou inusitados poderíamos considerar como “exóticos”. Estes nomes teñen unha presenza moi reducida e, en ocasións, introdúcense como segundo nome dun composto: Aquilino, Bonifacio, Cosme, Dionisio, Eustaquio, Gabriel, Leonardo, Lucas, Melchor, Patricio, Tírso, Ziprián ou Juan Bernardino.

Entre as mulleres parecen ser nomes inhabituais Anita, Liberata, Pascua, Sabina ou Zipriana, e compostos como Ana Fabián, María Andrea ou María Bernarda, todos eles documentados unha soa vez.

3. Apelidos

Polo que ten que ver cos apelidos atopamos xa de entrada dúas posibilidades: os individuos poden ter un ou dous apelidos. Con todo, o máis normal é que só presenten un único apelido, como así ocorre con 551 dos 586 inscritos, fronte a só 35 que aparecen con dous. Esta tendencia de inscribi-las persoas nos Libros parroquiais cun nome e dous apelidos detéctaa Martínez López (1998: 201) no século XVII e a partir de aí e ata o século XIX xeneralizárase ata se converter hoxe na práctica habitual.

Poderíase pensar que esta segunda modalidade fose un indicio de pertenza a clases sociais elevadas, pero a observación dos datos non nolo permite: é certo que escribáns como Melchor Antonio Blanco de Pastoriza e Joseph Ignacio de Porto Mariño ou eclesiásticos como Manuel Ramírez Montejano teñen dous apelidos, pero tamén mariñeiros e tratantes presentan esta posibilidade: Domingo de la Iglesia Pintáns, Benita Rodríguez Méndez ou Pedro Gago Montero.

En canto ás modalidades de apelidos tamén son dúas as posibilidades: ou ben apelidos como forma única ou ben introducidos pola preposición *de*. Este segundo procedemento de formación de apelidos presenta tres posibilidades básicas de combinación. O máis habitual é que este sintagma (*de*+apelido) sexa o único apelido co que aparecen inscritos os veciños. Así ocorre en 205 exemplos: Bartolomé de Lagoa, Rosendo de Penedo, Baltasar da Graña, Domingo da Vila, José de Bastos, Antonio de Corral, Manuel de Vilariño, Juan do Val, Domingo de Sa, etc.

As outras dúas posibilidades consisten na aparición deste composto como primeiro apelido complementando a outro que aparece como segundo: Domingo de la Iglesia Pintáns, Joseph Ignacio de Porto Mariño, I. de Lemos Fernández, Juan de Dios Montero, Domingo de Bon Rodríguez, Juan Antonio de Bon Figueirido, Domingo da Graña do Loureiro.

No resto dos casos como segundo apelido complementando a outro que aparece como primeiro: Domingo da Graña do Loureiro, Melchor Antonio Blanco de Pastoriza, Thomás López de Granada, Joseph Bermúdez de Castro, Andrés González da Portela.

Con este mecanismo marcábase, en principio, orixe toponímica da persoa ou da familia á que pertencía, e só despois pasarían a constituír apelidos propiamente ditos. Dos exemplos documentados no *Catastro* son moitos os que teñen esa orixe e se refiren á toponimia maior e menor do concello e de lugares próximos:

do Seixo/ do Seijo	de Penedo
do Rial/ del Rial	de Miranda
do Outeiro/ del Outeiro	de Lagoa
do Casal	de Broullón
da Graña/ de la Graña	de Bon
de Vilariño	da Portela
de Santa Marta	

Este mecanismo rematou por se converter nalgúns casos nun apelido compacto ó unirse a preposición á forma que acompañaba: Dacruz, Dacosta, Dalama, Dasairas, Dasilva, Dobarro, Docampo, Docío, Dopazo, Dopico. No *Catastro* atopamos un exemplo no que observámo-lo proceso nos dous estadios: do Val/ Dobal, Doval, e algúns

outros nos que simplemente se anticipan resultados hoxe compactos: do Paso, da Vila.

Como podemos observar nalgúns dos exemplos aquí apuntados a castelanización dos apelidos comezaba a ser xa unha práctica habitual e afectaba, nestes casos, á forma toponímica (Seijo por Seixo) e á contracción da preposición de co artigo (do Rial/ del Rial, da Graña/ de la Graña).

A adaptación dos apelidos conforme ós modelos do castelán produciase a diferentes niveis, pero este proceso non semella estar de todo xeneralizado e consolidado a vulgar polos moitos dobretes que atopamos. Normalmente teñen que ver coa nivelación morfolóxica que se fai dos sufixos dos apelidos galegos que se acomodan ó padrón do castelán:

Cordeiro/ Cordero	Ribero
Olivera	Caballero/ Cabaleiro
Requeixo/ Requexo	

Algunhas destas formas remataron por triunfar e conviven aínda hoxe coa orixinaria forma galega:

Regueira/ Reguera	Ferreiro/ Ferrero
Carneiro / Carnero	Carrera
Oliveira/ Olivera	

Dentro da ampla variedade de apelidos documentados hai algúns que tiñan unha presenza maioritaria. Os máis comúns na época eran, á vista dos datos recollidos do *Catastro*, os seguintes: Barreiro, Bastos, Blanco, de Bon, (de/ del) Corral, Fandiño, Fernández, Giráldez, González, da/ de la Graña, de la Iglesia, de Lagoa, de Lemos, Mallo/ Mayo, Martínez, (de) Nogueira, Núñez, Pérez, (de) Rodal, Rodríguez, de Sa/ Saa, Soliño, do Val, (de) Vilariño. Algúns deles continúan sendo hoxe apelidos moi usuais na onomástica do concello, ó lado doutros que tamén aparecen nesta altura pero dunha maneira máis reducida: Boullosa, Broullón, Budiño, Calvar, Canosa, Cordeiro, (de) Corral, Currás, Entenza, Gago, Gallego, Germade, Gestido, Giráldez, Graña, Guimeráns, Iglesias, Lago, Malvido, Miranda, Nores, Outeiral, Pastoriza, Piñeiro, Pousa, Rial, Rodal, Santomé, Soage, Sotelo, Valladares, Vidal e Vizoso.

4. Conclusións

Á vista dos datos expostos podemos concluír que a antroponimia do concello de Cangas do Morrazo presentaba no século XVIII unhas

características parangonables ás do resto de Galicia. Os nomes máis impostos, tanto a homes coma a mulleres, non difiren en nada coas pautas xerais establecidas para esta mesma época e para diferentes áreas por diferentes investigadores como Hortensio Sobrado Correa, X. Mª Lema Suárez ou Xosé Manuel Martínez López.

Os índices de castelanzación de nomes de persoa parecen estar xa consolidados naqueles nomes diferenciais co castelán (Benito, Blas, Domingo, Juan, Lorenzo, Ziprián, Anita, Juana, Lorenza, Zipriana) e avanza, como xa vimos, no que ten que ver cos apelidos.

Como nota sociolóxica interesante chama a atención a diferenza que no tratamento onomástico reciben as mulleres con respecto ós homes: á parte de presentar unha menor riqueza antroponímica no que a posibilidades e combinatorias se refire, tanto de nomes persoais como de apelidos, aparecen inscritas no *Catastro* moitas veces marcando a súa filiación a un home, xa o seu pai, xa o seu cónxuxe, (excepcionalmente á nai) ou o seu estado civil:

Paula de Nogueira, mujer de Agustín Fernández
Rosa Martínez, viuda
Rosa Alonso, soltera, hija de Gerónimo Alonso
María Rodríguez, mujer de Juan Antonio Fandiño
Dominga Fariña, viuda
Rosa Vilariño, mujer de Benito Mallo
Gregoria Piñeiro, soltera
Phelipa Rodríguez, viuda, hija de Sabina González
Juana de Miranda, soltera

Bibliografía

- Ferro Ruibal, Xesús (dir.) (1992): *Diccionario dos nomes galegos*. Vigo: Ir Indo.
- González Lopo, Domingo L. (1992): “Onomástica y devoción: La difusión de nuevos cultos marianos en la Galicia Meridional durante los siglos XVIII y XIX: El Obispado de Tuy”, in *Obradoiro de Historia Moderna* 1, pp. 165-183.
- Kremer, Dieter (1980): “Tradition und Namengebung (Statistische Anmerkungen zur mittelalterlichen Namengebung)”, *Verba* 7, pp. 75-155
- Kremer, Dieter (1988): “Onomástica e Historia de la Lengua”, in M. Ariza, A. Salvador e A. Viudas (eds.): *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, vol. II. [Madrid]: Arco, pp. 1583-1612.

- Lema Suárez, Xosé M^a (1993): “Os nomes de persoa dunha parroquia rural galega: Berdoias (1607-1760)”, in *Cadernos da Lingua* 8, pp. 117-134.
- Martínez López, Xosé Manuel (1998): “Estudio da evolución onomástica da parroquia de Santa Columba de Louro alias “Cordeiro” 1630-1850”, in *II Premio de Investigación 1997 Xesús Ferro Conselo*, Santiago: Concello de Valga, pp. 191-236.
- Moreira Pumar, José, Lauro Xosé Pedreira Ares e Manuel Rodal González (1991): “Cangas de Morrazo no Catastro de Ensenada (I)”, *Pontevedra* 7, pp. 119-172.
- Pastur Goicoa, Miguel (1974): “Catastro del Marqués de la Ensenada”, *Gran Enciclopedia Gallega*, VI, pp. 28-32.
- Saavedra, Pegerto (1991): “O papel da Igrexa na evolución da Galicia moderna”, *A Trabe de Ouro* 8, pp. 487-506.
- Sobrado Correa, Hortensio (1998): “Evolución de las devociones populares en la Galicia interior de Antiguo Régimen a través de la onomástica”, *Boletín de Estudios del Seminario* 19, pp. 64-74.